

carry out in a logical sequence of certain stages that are characteristic of work with any single-parent family.

First (pre-preparatory) stage consisted of a primary formulation of goal guidelines for social preventive specialists with the aim of determination of the search criterion for the conditions and social environment of single-parent families, acquaintance with the problems of the family and the adolescent. Second (organization and information) stage consisted of gathering of information, its organization and analysis. In the third (determination and diagnosis) stage, the methods of detailed investigation of both adolescent and family members' problems were chosen. In the fourth (procedure and analytics) stage, the methods of detailed research of single-family problems, determined by the programme, were implemented. In the fifth (correction and results) stage stipulated for the socio-educational (correctional) work (if necessary) with members of single-parent families to create new or to restore damaged positive relationships of the adolescent with their family and enhance social responsibility of all family members for the future of the adolescent, etc. In the sixth (control and prevention) stage social workers make monitor visits to the single-parent families during a certain period.

Key words: *stage, incomplete parental family, teenagers, social and preventive activities, professional influence.*

doi:10.15330/esu.10.180-186

УДК 371.72:613.88

ББК 74.900.25

Любов Шпільчак

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП У ПЕРЕДРОЗЛУЧНІЙ СИТУАЦІЇ БАТЬКІВ

У статті розкривається зміст психолого-педагогічної підтримки дітей різних вікових груп у передрозлучній ситуації батьків. Проаналізовано норму законодавства “сепарація” як режим окремого проживання подружжя; розкрито особливості взаємин у таких дистантних сім'ях, визначено завдання для соціального педагога за цим напрямом роботи.

Ключові слова: *психолого-педагогічна підтримка, діти із дистантних сімей, передрозлучний стан батьків (сепарація), вікові особливості дітей, соціальний педагог.*

У сучасних умовах розвитку українського суспільства підготовка соціального педагога до майбутньої різнопланової та багатогранної професійної діяльності є актуальною і необхідною для розв'язання багатьох соціальних проблем. Особливо важливою сферою у професійному становленні майбутніх соціальних педагогів є підготовка їх до роботи з певними категоріями сімей із порушеною структурою, до числа яких відноситься і дистантна сім'я. Дистантна сім'я – це один із чотирьох типів сімей, який науковці зараховують до числа неповних. Це сім'ї, у яких один із батьків перебуває на заробітках у різних регіонах нашої країни і за кордоном, знаходиться в тюремному ув'язненні, тривалий час до офіційного розлучення проживає окремо від сім'ї та ін. Враховуючи те, що ХХІ століття постає століттям функціонування неповних сімей, актуальність цієї проблеми важко переоцінити. Мільйони дітей із таких сімей позбавлені належного батьківського піклування, слабо підготовлені до сімейного життя, вразливі до будь-яких життєвих ускладнень.

Незважаючи на те, що “неповні сім'ї” сьогодні є далеко не рідкісним явищем, більше того, статистика показує, що їх можна вважати нормальними соціальними

обставинами, в уявленні суспільства вони все ще продовжують залишатись чимось на зразок “узбіччя” або сумним відхиленням від норми [3, с. 141].

Із метою збереження традиційних сімейних цінностей, посилення мотивації до реєстрації шлюбів, свідомого народження і виховання дітей, а також підвищення соціального захисту сімей, які опинились у складних життєвих обставинах Міністерством соціальної політики розроблено Державну цільову соціальну програму підтримки сім'ї до 2016 року, яку затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року № 341. Передбачено, що виконання заходів Програми в 2014-2016 роках сприятиме зміцненню шлюбу та зменшенню кількості розлучень (щорічне збільшення зареєстрованих шлюбів від 0,5 до 1,5% та щорічне зменшення до 1% кількості розлучень порівняно з минулим роком).

Значну роль у формуванні особистості відіграє виховний потенціал сім'ї, який визначається внутрішньо притаманними тільки родині можливостями, які реалізуються як свідомо, так і стихійно. Контакт між членами у сучасній сім'ї послаблено. Це обмежує виховний вплив батьків на дітей, почуттєві взаємини між ними, що за умов несприятливої морально-виховної атмосфери і незадоволених психологічних, біологічних і суспільних потреб призводить до відхилень у поведінці. Є думка, припущення, що особисті погляди батьків щодо виховання та їхня виховна система викликають відхилення у поведінці. Досліджено, що причини більшості відхилень криються у родинному середовищі й пов'язані з виховною неспроможністю батьків, відсутністю готовності до батьківства (материнства), відхиленнями у структурі сім'ї та її виховній атмосфері. Визнано, що на перший план сімейного життя висувається комплекс факторів: емоційна єдність дитини з батьками; почуттєві взаємини між членами родини; атмосфера захищеності, бажаності, любові дитини [6, с. 9].

Ставиться під загрозу можливість дітей, чії батьки перебувають у тривалому розлучному процесі, вирости гармонійними людьми. Насамперед, для дітей вкрай негативним є той період, коли батьки постійно сваряться, і вони поставлені перед “конфліктом лояльності”, бо врешті-решт вони люблять обох батьків. Із зростанням напруги в відносинах між батьками у дітей загострюється відчуття страху. Діти нічого так не бояться, як бути покинутими. Стадія розриву дуже тяжка для дитини, особливо якщо батьки не дуже дбають про переживання дитини, а зайняті своїми емоціям [8, с. 224]. І тут власне виникає потреба звернутися до спеціаліста, завданням якого є забезпечити психолого-педагогічну підтримку дитині в критичний період.

Серед критеріїв психологічного здоров'я сім'ї є такі показники як *ідентичність і стабільність сім'ї*, що були введені одним із фундаторів сімейної терапії Н. Аккерманом. Сімейну ідентичність він визначав як зміст цінностей, устремлень, тривог і проблем адаптації, що розділяються членами сім'ї, або взаємодоповнюються ними у процесі виконання сімейних ролей [6, 99].

Доцільно звернути увагу на *педагогічну культуру* батьків у таких сім'ях, яка сприймається як складне, інтегроване, динамічне особистісне утворення, що визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній роботі. Можна аналізувати педагогічну культуру як зміст взаємостосунків між батьками і дітьми через включення механізмів різних видів їх діяльності і втілення у цій діяльності моральних категорій, зміст і завдань сімейного виховання [6, с. 23].

На думку О. Безпалько, *психологічна підтримка* спрямована на мобілізацію внутрішніх ресурсів клієнта, з метою зміни уявлення про безвихідь його становища, відновлення захисних сил організму, формування впевненості та мотивації щодо

подолання почуття тривоги, страху чи провини, психологічних комплексів, невпевненості у своїх силах, зміцнення активної, діяльної особистісної позиції. Така підтримка надається під час консультацій, психотерапевтичних бесід, психологічних тренінгів, зустрічей груп самодопомоги. *Педагогічна підтримка* орієнтована на превентивну та оперативну допомогу дітям, молоді, сім'ям шляхом надання їм необхідної соціально-педагогічної інформації, проведення просвітницьких заходів, консультацій, бесід тощо [1, 180].

Крім того, авторський колектив О. Безпалько, І. Зверева, Т. Веретенко трактують *психологічну соціально-педагогічну підтримку* як сукупність способів та заходів, які спрямовані: на надання допомоги у психологічній стабілізації особистості; подолання комплексів, розвиток психологічної захищеності; підтримання позитивних емоцій, оптимістичного погляду на оточуючий світ; розвиток психологічно стабільності особистості; розвиток творчої активності особистості, здібності зрозуміти та розкривати себе, розвивати власну Я-концепцію, захищати власну унікальність [2, с. 116].

Метою цієї статті є розкриття змісту психолого-педагогічної підтримки дітей різних вікових груп у передрозлучній ситуації батьків.

Стаття 119 Сімейного Кодексу України визначає нову для українського законодавства норму *сепарації* – встановлення режиму окремого проживання подружжя: 1) за заявою подружжя або позовом одного з них суд може постановити рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно; 2) режим окремого проживання припиняється у разі поновлення сімейних відносин або за рішенням суду на підставі заяви одного з подружжя [7].

На думку багатьох дослідників, “якість” батьківства (матері і батька), погіршується в період перед розлученням. Це й не дивно, бо вони намагаються справлятися з багатьма речами: власні почуття та емоції, питання побуту, фінансова сторона та робота. Для дітей поєднання частих конфліктів та неефективного батьківства є надзвичайно загрозливим. Дослідження кількох матерів у сім'ях із високою конфліктністю показали, що вони не зовсім лагідні, відсторонені, дуже суворі у взаєминах із дітьми, у порівнянні з матерями, які не мають частих конфліктів. Що стосується батьків у аналогічній ситуації, то вони відсторонені від дітей, але у випадку певних взаємодій, можуть бути надокучливими, втягати дітей у конфлікт дорослих. Інтенсифікація проблем батьківства спостерігається як із боку матерів, так і з боку батьків протягом перших кількох років після *сепарації*. Розлучення має значний негативний вплив на відносини матері з дитиною в подальшому дорослому житті, навіть якщо вони не були напруженими в підлітковий період розвитку дитини [10, с. 63].

В. Костів, досліджуючи рівень моральної вихованості підлітків, зробив висновок, що відсутність одного із батьків не має обов'язкового причинно-наслідкового негативного впливу на моральний розвиток дітей. Вона вступає у дію тільки з поєднанням комплексу несприятливих обставин, що особливо легко виникають в умовах різних типів таких сімей [5, с. 247].

Дослідниця неповних сімей М. Докторович зазначає, що розлучення, як кризове явище має свої стадії: 1) емоційне розлучення (рішення, повідомлення та розірвання стосунків); 2) офіційне розлучення; 3) інше життя [4, 38].

Зміст психолого-педагогічної підтримки дітей у передрозлучній ситуації батьків визначається, насамперед, їх віковою групою, психофізіологічними особливостями

кожного періоду розвитку дітей, специфікою взаємин та іншими обставинами, в яких перебуває кожна окремо взята сім'я. Такі знання озброюють майбутніх соціальних педагогів обізнаністю щодо форм, методів і способів надання підтримки цьому типу дистантної сім'ї.

Щодо особливостей взаємин у таких дистантних сім'ях ми виокремлюємо такі:

- збільшення кількості сімей, один із батьків яких проживає з дитиною окремо від іншого (у своїх батьків, на окремій площі, в гуртожитку тощо), за результатами останніх переписів спостерігається різке відхилення кількості одружених чоловіків та заміжніх жінок (наприклад, у колишньому Союзі останніх було на 1,5 млн. більше від перших);

- ніхто не хоче поступитися й першим перепросити іншого; розрив родинних зв'язків; „зайшла коса на камінь”; довготривалість таких стосунків (рік, або декілька років; періодичність окремого проживання матері з дитиною від сім'ї упродовж трьох-п'яти років);

- один із батьків подає на розлучення, інший перешкоджає розлучному процесу (довготривалість таких відносин, у тому числі й через вину осіб-представників соціальних служб, адвокатів тощо); включення в міжособну війну якомога більшого кола осіб, які намагаються “радити”, “допомогти”, “скоректувати” позиції “воюючих” сторін;

- вплив третіх осіб (батьків одного з членів подружжя, близьких “друзів” тощо) на розпад фактично існуючих шлюбних відносин; можливість поглиблення кризи родинних відносин на зло йому (їй); зустрічі з новими потенційними шлюбними партнерами одного, або й обох із членів подружжя;

- дефіцит емоційного спілкування дитини (дітей) із батьком (матір'ю) через незрозумілі для дитини причини; підрив з боку рідного з батьків, із яким проживає дитина, авторитету батька (матері), який (-а) почав (-ла) проживати окремо від них; утвердження у дітей особистісного відчуття вини за те, що трапилось, почуття неспокою, покинутості й непотрібності; втрата довіри дитини до одного, а то й до обох батьків; корисливість дітей у відповідь на забезпечення дитини матеріальними благами, “підкупом” (щоб “підвищити” свій батьківський авторитет) і наступне маніпулювання обома батьками через прояв їх нерозумних батьківських позицій, почуттів; остаточна втрата в очах дитини авторитету обох батьків і поступове віддалення не тільки від того з батьків, хто проживає окремо від дитини, але й від другого з батьків [9, с. 15].

Для дітей будь-якого віку буде корисним певна підготовка до змін, які скоро настануть в їх родині. Повідомлення про сепарацію чи розлучення – це перший крок в процесі спілкування, що триватиме на протязі багатьох років. Невпевненість, що буде далі з ними, з обома батьками, яких вони люблять найбільше в світі є дуже стресовим для дітей. Коли діти дізнаються про таке рішення батьків, вони повинні знати, що у них і надалі є дім, любов обох батьків, їх увага та турбота. Ідеальним є варіант, коли батьки завчасно продумали всі деталі, і можуть повідомити дитині, де буде кожен із них жити, де будуть жити діти, скільки часу вони будуть проводити з кожним із батьків. Діти, яким батьки не розповіли про зміни, що їх очікують, залишаються наодинці зі своїм страхом, що їх теж батьки можуть покинути [10, с. 82].

Підготувати дитину до емоційних змін, що очікують їх попереду пов'язаних із сепарацією батьків є важливим із двох причин. По-перше, вони отримують інформацію про те, що відбувається в їхньому житті, а отже можуть подолати страх і

хвилювання, якими наповнений цей період великих змін у їхньому житті. По-друге, така підготовка дає змогу проектувати майбутнє в позитивному світлі [10, с. 79].

Аналізуючи практичний досвід американської дослідниці і практикуючого фахівця у цій сфері Дж. Педро-Керрол, знаходимо ґрунтовні рекомендації з приводу порушеної нами проблеми.

Оскільки діти по-різному сприймають інформацію та емоції в різні періоди свого розвитку, конкретні ідеї, що до них доносяться, і спосіб, як це зробити, повинен відповідати кожному конкретному віковому періоду. *Діти до двох років* не можуть збагнути суть розлучення. Для них важливо те, що вони відчують, діти поглинають емоції, що їх оточують – щастя, задоволення, але також і злість, фрустрацію, депресію. Навіть дуже маленькі діти здатні відчувати напруження і стрес батьків. Діти такого віку потребують безпечну прив'язаність до одного (в ідеалі обох) батьків; турботливе оточення, де задовольняються фізичні та емоційні потреби; надійна присутність та любов батьків; безперервний догляд і турбота; захист від конфліктів [10, с. 91].

Діти у віці до *трьох років* потребують дуже простого пояснення змін, що відбуваються в родині. Діти такого віку не здатні ще сприймати час у проміжках “сьогодні”, “завтра”, їм потрібно бачити обох батьків з проміжком не більше кількох днів, щоб вони почувалися в безпеці. Коли батьки часто зустрічаються і піклуються про дитину, це підсилює їх прив'язаність навіть попри подружні зміни. Це може бути складно, якщо один із батьків, для прикладу, військовий чи у зв'язку із особливостями професії перебуває на відстані від родини [10, с. 93].

Діти *дошкільного віку* (3-5 років) схильні до неправильного уявлення сімейних змін і причин щодо окремого проживання батьків. Найпоширеніша реакція – страх бути покинутим. Діти дошкільного віку не розуміють, що таке розлучення. Коли вони чують роздратовані голоси батьків, вони поглинають ці емоції, відчуваються наляканими. Навіть якщо батьки намагаються пояснити, що буде далі, діти не в змозі логічно мислити, щоб зрозуміти причину – наслідок. Найкраще дітям такого віку сказати, про сепарацію батьків тиждень-два, до того, як батьки розійдуться [10, с. 95].

Дітям 6-8 років потрібно надати просте, зрозуміле пояснення сімейних змін, висловити безмірну любов до них, співчуття з приводу розлучення; запевнити дітей, що це не їх провина і вони не в змозі вирішити дорослих проблем; переконати, що обоє батьків завжди будуть поруч і любитимуть їх завжди; пояснити, що зміниться, а що залишиться без змін, і як новий спосіб життя вплине на них; дозволити дітям висловити власні почуття; сприяти тому, щоб дитина підтримувала здорові відносини з обома батьками. Вкрай важливо донести до дитини, що не потрібно обирати між двома [10, с. 101].

Дітям 9-12 років у випадку *сепарації* батьків варто сказати, що шлюб закінчується і пояснити коротко чому; висловити жаль, що не змогли вирішити цих проблем із визнанням того, що це вплине на їхнє життя; потрібно уникати взаємних звинувачень [10, с. 106].

Поведінка, яка найчастіше властива для підлітків (13-15 років) характеризується зміною настрою, егоцентризмом, імпульсивністю, пояснюється швидким біологічним та психологічним розвитком цього періоду. На цьому етапі свого розвитку підлітки можуть особливо перейматися з приводу того з батьків, хто залишився “постраждалою стороною”. Вони можуть наполегливо цікавитися, з чієї вини відбувається розірвання сімейних стосунків [10, с. 109, 112].

Численними є дискусії про те, чи не варто заради дітей зберігати шлюб. Результати тривалих досліджень, що проводились в Інституті педагогіки Мюнхенського університету свідчать про те, що розлучення краще, ніж тривалі чвари. Американський психолог Р. Бозерманн в аналізі більш ніж 30 різних досліджень прийшов до висновку, що якщо батьки після розлучення обоє активно беруть участь у вихованні дитини й відкриті до спілкування, то розлучення не завдасть надто великої шкоди. Головне, щоб у дитини було почуття захищеності [8, с. 242].

Отже, надання психолого-педагогічної підтримки дітям різного віку у передрозлучній ситуації (сепарації) батьків є актуальною потребою. Здійснюючи таку підтримку, для соціального педагога першочерговими завданнями є: мобілізувати внутрішні ресурси дитини з метою зміни уявлення про безвихідь її становища, формувати мотивацію щодо подолання почуття провини, психологічних комплексів, невпевненості у своїх силах; підтримувати позитивні емоції, оптимістичний погляд на оточуючий світ; розвивати творчу активність та унікальність; зміцнювати діяльнісну особистісну позицію дитини у ситуації, що склалася у родині.

1. Безпалько О. Підтримка соціальна / О. Безпалько // Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / За заг. ред. І. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 180.

2. Безпалько О. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / [О. Безпалько, І. Зверева, Т. Веретенко]; за ред. О. Безпалько. – К. : Акадевидав, 2014. – 312с.

3. Видра Д. Помощь разведенным родителям и их детям: от трагедии к надежде. По страницам научных трудов Гельмута Фигдора / Д. Видра. – М. : Издательство Института Психотерапии. – 2000. – 224 с.

4. Докторович М. Неповна сім'я: Особливості роботи соціального педагога / М. Докторович. – К. : Шк. світ, 2010. – 128 с.

5. Ковбас Б. Родинна педагогіка: В 3-х т. Т. 1. Основи родинних взаємовідносин / Б. Ковбас, В. Костів. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – 288 с.

6. Психологія сімейних взаємин: навч. посіб. / [М. Корольчук, П. Криворучко, В. Осьодло та ін.]; за заг. ред. М. Корольчука. – К. : Ніка-Центр, 2010. – 296 с.

7. Сімейний Кодекс України (№ 2947-III від 10 січня 2002 р., ред. від 04.07.2013 р.)

8. Шнайдер С. Есть ли жизнь после развода? / С. Шнайдер, К. Фридрих-Бюттнер. – Ростов н/Д. : Феникс, 2004. – 256 с.

9. Шпільчак Л. Соціальний психолого-педагогічний супровід дистантних сімей : методичні рекомендації з навчальної дисципліни для студентів спеціальності “Соціальна педагогіка” (спеціалізація “Практична психологія”) / Л. Шпільчак ; [за ред. В. Костіва]. – Івано-Франківськ : Приватний підприємець Бойчук А.Б., 2015. – 144 с.

10. Pedro-Carroll J. Putting children first: proven parenting strategies for helping children thrive through divorce / J. Pedro-Carroll. – New York : Published by the Penguin Group, 2010. – 339 p.

The article reveals the contents of psychological and pedagogical support of children from different age groups in parental separation. Separation of spouses as a legislation norm is analysed; the features of these distant families are highlighted; objectives for social teachers in this area of work are defined.

Keywords: *psychological and pedagogical support of children from distant families, separation, age features, social teachers.*

doi:10.15330/esu.10.186-191